

ЈЕЗИК КАО СРЕДСТВО КАРАКТЕРИЗАЦИЈЕ СИМЕОНА ХАЦИЈЕ ИЗ *ЗЛАТНОГ РУНА* БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

У овом раду анализирали смо језик као средство карактеризације Симеона Хације, једног од ликова седмотомног романа *Златно руно* Борислава Пекића. Циљ истраживања био је одредити на који начин Пекић формира Хацијин идиолект у односу на историјски развој српског језика и савремени српски језик, ради чега су формиран одговарајући задаци. С методолошке стране, коришћен је приступ који обједињује лексичку и књижевну анализу како би се остварила пуноћа увида у начин и смисао Пекићевих средстава приказивања идиолекта. Стилски обојене лексеме су издвојене и разврстане по одговарајућим категоријама, а потом су установљени језички модели којима се Пекић служио приликом архаизације језика. Посебан акценат ставили смо на улогу интерпретатора и фокус сцене.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Борислав Пекић, *Златно руно*, лингвостилистика, славеносрпски

1. Увод

Петар Пијановић (1991: 180) у својој монографији *Поетика романа Борислава Пекића* запажа како се седмотомно *Златно руно* може окарактерисати као *роман-библиотека*, при чему „таква тврдња подразумева да су у тој библиотеци похрањени посве различити рукописи”. Имамо ли у виду различита потенцијална значења речи *рукописи*, Пијановићеву тезу можемо протумачити на неколико начина: као усложњавање наративне структуре, у којој су присутни не само различити наратори већ и драмске форме; као полифоност реторичких и стилских поступака; или, још конкретније, као коришћење мноштва идиолеката: „Пекићева модерна бајка опредмеђује безброј језика и гласова, идеја и мишљења, црнотуморних опаски и трговачких шпекулација, мудрих изрека и фантазмагоричних успења” (Пијановић 1991: 95). У овом раду, пажњу ћемо посветити управо овом последњем значењу и покушаћемо да расветлимо на који начин Пекић гради идиолект једног од најособенијих ликова *Златног руна*, Симеона Хације, љутог противника Вукове реформе чији се погледи на језик супротстављају прагматичким становиштима остатка породице Његован. При томе, покушаћемо да освет-

лимо не само поступке обликовања Хацијиног језика већ и шире тенденције Пекићеве карактеризације путем језика.

На самом почетку, морамо нагласити да, с обзиром на то да се радња романа дешава у великом временском распону и прати већину ликова од рођења до смрти, можемо очекивати да се идиолекти одређених ликова мењају кроз време. Због разлога о којима ће касније бити речи, код Хације је то још више истакнуто. Према нашим запажањима, може се говорити о четири донекле различите имплементације Хацијиног идиолекта: 1) у писмима написаним током 1847. и 1848. године (четврти том *Златног руна*); 2) у сцени сравњивања рачуна с оцем Симеоном Лупусом након Светоандрејске скупштине 1859. године (други том *Златног руна*); 3) у белешкама („Примјечанија“) остављаним након што је престао да говори с породицом (пети том *Златног руна*); 4) у говору одржаном „небеској скитији“ на Цветни четвртак 1867. године, након предаје градова кнезу Михаилу (такође пети том). Наведени делови романа значајни су из два разлога. Први од њих јесте тај што представљају богату *грађу* за анализу Хацијиног језика како у његовом говорном тако и у писаном виду, а други се огледа у Хацијином самоизјашњавању о проблемима језика. То нас наводи на питања како се Хацијин језик развијао кроз време, у чему леже разлике између његовог говорног и писаног вида, као и то да ли се Хацијини искази о језику поклапају с његовом употребом језика.

Основне поставке овог истраживања јесу следеће: 1) књижевни језик који Хација користи у (хронолошки посматрано) ранијим деловима романа могао би се, у најширем могућем смислу, сматрати *славеносрпским*; 2) Хацијин језички израз се мења у складу с адресатом; 3) Хацијин језички израз се мења кроз време, приближавајући се народном језику који се налази у основици српског стандардног језика. На основу проучене грађе, одлучили смо да применимо два методолошки различита приступа. У првој целини, водећи се идејом Александра Младеновића (1989: 82) да „физиономију славеносрпског типа књижевног језика, нпр. у једном делу некога писца, одређује, наравно, степен присутности рускословенских и руских, с једне, и српских народних језичких црта, с друге стране“, анализираћемо једно од Хацијиних писама, као и његове реплике у разговору са Симеоном Лупусом тако што ћемо издвојити доминантне рускословенске црте текста. При томе ће нагласак бити стављен на доминантна, системска обележја Хацијиног језика. Скупови лексема које на фонетском, морфосинтаксичком и ортографском плану одступају од савременог српског језика даће нам слику начина на који Пекић архаизује Хацијин језик. Поред тога, одређена пажња ће бити дата и лексемама које не припадају ниједном од скупова, али су из неког разлога занимљиве. У другој целини одабир лексема и њихово разврставање имаће много мањи значај, пре свега због релативно мањег обима грађе, који не дозвољава анализу оног обима који је то захтевао први део. Стога, приступ који ћемо користити биће

пре свега књижевна анализа, путем које ћемо покушати да мотивишемо Пекићев избор одређених стилских и лексичких средстава.

2. Хацијин језик као варијанта славеносрпског

2.1. Писма 1847–1949.

Са становишта историје језика, датирање писама на 1847. и 1848. годину важно је због тога што је у питању период везан за тзв. Вукову победу, односно, излазак превода *Новог завјета* на народни језик, чији је аутор Вук Стефановић Караџић, *Рата за српски језик и правопис* Ђуре Даничића, *Песама* Бранка Радичевића и *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша. Симеон Хација и његов отац Симеон Лупус, два кореспондента, налазе се у културно значајно другачијим приликама. Док је Лупус изгнаник у Бечу, у којем Вук (у графици Симеона Хације „Вук Стефанович Караџић”) активно дела и добија присталице за своју ствар, дотле је Хација у Београду, у Кнежевини Србији, која је тај Вуков превод и забранила: „Понајпре је Правителство уместно забранило растурање у јулију изашавшег такозваног српског превода Светог евангелија, те тиме решително стало на пут простачењу, сиромашењу и унакажењу нашег убавог српског језика” (ЗР4: 122). Упркос свом снажном ставу према народном језику, Хација је „принужден њиме се служити, удовољавајући (...) жалбама [Симеона Лупуса, који тврди] да [не разуме] исторически српски” (ЗР4: 122).¹

У нашој анализи језика Хацијиног писма од „дне 2. септембрија 1847” (ЗР4: 122) издвојили смо речи чија је улога да стилски обоје Хацијин израз и затим их разврстали према следећим категоријама:

а) *Грађење глаголских именица*. Једна од дистинктивних особина Хацијиног идиолекта у *Златном руну*, и по броју примера и најзаступљенија,

¹ Ако развој Хацијиног идиолекта узмемо за својеврсну рекапитулацију дела историје српског књижевног језика, осврт на значај Вуковог превода Новог завјета у српској средини помоћи ће нам да боље разумемо због чега би се Пекић тако упорно позивао на њега. Александар Белић (1998) сматра да је превод „најречитија и најразностранија Вукова илустрација како треба писати књижевним језиком и како треба поступати када су књижевници вољни да се позабаве новим предметима културе” ([147]). Вук је током процеса превођења и каснијих ревизија превода био приморан да у свој однос према језику унесе одређену дозу флексибилности према славеносрпском наслеђу. Вођен идејом да је од порекла речи важнији њен спољашњи лик (Ивић 1991: 11), изградио је фонолошки и морфосинтаксички униформни језик, у коме речи из старог књижевног језика добијају нове облике у складу с онима који су били учестали у говору који је узео за основицу свог књижевног језика. Занимљиво је то како је овај превод „изазвао (...) невиђену хајку у нашој оновременој јавности” (Добрашиновић 1994: 65), што је, како и Пекић наводи, довело до забране превода у Кнежевини Србији.

јесте грађење глаголских именица од основе трпног глаголског придева додавањем -ије. Док је у српском језику дошло до јотовања, за рускословенске облике карактеристичан је изостанак јотовања и чување морфемске границе. Поред тога, у грађи се јављају и глаголске именице чија се творбена основа не завршава на -н.

- Глаголске именице на -ије: одобренија (121); предложенија (121); опораченија (122); упозоренија (122), извиненија (122); провиденија (122); рассмотренија (123); примјечанијима (123); изображенија (124); сочињенија (124); мненија (124); избавленија (125); заблуђенија (125); упечатљенијем (125); закљученија (125); знанија (125, 126); уменија (125); станија (126); незнанија (127); знанија (127); постојанија (128); склоненија (128); прикљученијима (129); поздравленијем (129).
- Глаголске именице на -ије чија се творбена основа не завршава на /н/: збитија (122, 123); препријатија (126).
- Суфикс -је (присутно јотовање): чувстовања (125); сочињавање (126)²; умствовање (126).

б) *Облици партиципа*. Љиљана Суботић (1984) истиче како су, „од три типа књижевног језика који су употребљавани у српској средини почетком 19. века: рускословенски, славеносрпски и народни језик – у прва два биле (...) присутне форме које су корелати партиципа у старословенском језику” ([5]). Партицип је граматичка категорија која се налази између глагола и придева: „са глаголима га спаја лексичко значење и основа, категорија времена – процесуално значење, са придевима – заједничка синтаксичка функција, конгруенција са именицом и флексија” ([5]). Старословенски језик познавао је пет партиципа (активни и пасивни партицип презента, активни и пасивни партицип претерита и партицип перфекта). У анализираној грађи забележене су следеће форме:

- Пасивни партицип презента: почитајими (121, 125); необходимо (127).
- Активни партицип презента: наступајушчем (121); страждушчи (121); могушчем (122); пресуждујушће (122); узвисујућег (125).
- Активни партицип претерита: случивша (121); изашавшег (122).

Треба указати на фонолошке разлике и неуједначеност грађења ових облика, тако да се истовремено јављају гласовне групе -шчи, -шћи и -ћи. Коришћење -шчи и -шћи, који су еквивалентни облици, упућује на одређену несистематичност у Пекићевој употреби стилема, а форма на -ћи на активирање хибрида.

² Ова два примера (чувстовање и сочињавање) представљају хибридне форме пошто су настале спојем руске основе и суфикса карактеристичног за српски народни језик.

в) *Грађење придева*. Симеон Хаџија често користи старе облике придева на -ески, којима у народном језику одговарају облици на -ски. Поред тога, придеви на -телни такође представљају одлику књишког регистра.

- Придеви на -ески: филозофическоме (122); исторически (122); историческом (124); человеческе (125); филозофических (125); экономически (126).
- Придеви на -телни: предварительни (122); решительно (122); обязательно (121); внимательно (123); удовлетворительно (123); удивительних (123); дјејателан (125); предварительно (127).

г) *Грађење компаратива*. Симеон Хаџија користи компаративе изграђене по књишком обрасцу, али и компаративе по обрасцу српског језика као што су: „најсуштаственије” (125).

- Стари компаратив: дражајши (121, 129); најискреније (122).

д) *Коришћење историјског правописа*. Симеон Хаџија користи мешавину морфонолошког и историјског правописа. Употреба историјског правописа у његовом језику пре свега се огледа у изостајању бележења резултата једначења сугласника по звучности и упрошћавања сугласничких група. Поред тога, на неким местима се јављају и изражене фонолошке особине рускословенског језика: рефлекс полугласника задњег реда *ѣ > о и рефлекс прасловенског гласа *d' > жд.

- Изостанак једначења сугласника по звучности и упрошћавања сугласничких група: нуждна (121), сладки (122), уместно (122), жалостна (122), радостну (123), редкости (123), устмени (124), надтицања (125), известних (125), вредностни (125), нуждно (126, 12), предпоставки (126), низске (126), дрзко (126), жалостно (126), безсрамна (129).
- *ѣ > о: совјест (121), согрешенија (122), сочињенија (124), сојужена (124), совјетима (125), сочињавање (126)
- *група шч* (*уместо шт/ћ*): наступајушчем (121); страждушчи (121); могушчем (122).
- *d' > жд: междутим (122, 126), принужден (122), междувремену (122), сугражданин (122), пресуждујушће (122), расуждујем (124).
- *ѣl > ол: толмаче (123).

ђ) *Употреба сложеница*. Симеон Хаџија у свом језику користи изванредан број сложеница које представљају књишку категорију.

- Сложенице: многочислених (123); богумрских (125); богоугодност (125); човекоприменост (125); земљоделство (125); основоположеније (127); благостојанију (129); тјелоуживања (129)³; рукотвораштва (129).

³ Због појаве јотовања у питању је хибридна форма.

е) *Употреба контактних синонима*. Као једно од главних обележја језика породице Његован, цинцарског порекла и прогрчке политичке оријентације, јавља се употреба контактних синонима који се без изузетка дају као транскрипција грчке или цинцарске речи или фразе у италику, праћена српским преводом. У Хаџи Симеоновом писму јављају се примери контактних синонима које можемо разврстати на две категорије: оне који припадају уобичајеном симеонском фонду израза и оне који су обележени религијском конотацијом.

- Симеонски фонд: „*кердоскопиа* – шпекулација” (123); „*ктиноски*, зверски” (124); „*георјију* (...) земљоделство” (125); „*хиротехнију* (...) занатство” (125); „*емборион* (...) трговину” (125); „*Посо костизи* – шта кошта?” (128).
- Религијски фонд: „*филаргирије*, среброљубља” (124); „*идиафорије*, равнодушности” (124); „*епиусиос артос*, хлеб наш насушни” (126).

ж) *Књишки лексички наноси*. Треба истаћи и употребу карактеристично славеносрпских речи, као што су: зело (121), паче (124), кромје (124, 126).

з) *Трговачки речник*. Као посебно лексичко обележје Хаџи Симеоновог идиолекта јавља се и типично његовански трговачки речник, који обилује речима из народних говора и позајмљеницама. Наводимо следеће примере: књиговодствену (121); билансу (121); квартал (121); шпекулације (121); референду (121); рапорт (122); пијац (125); салда (125); муштеријама (126); банкрот (127); јефтиног (127); роба (127); транспорта (127); банкарским (127); берзанским (127); берзе (127); банке (127).

Основу језика писама Симеона Хаџије чини српски народни језик шумадијско-војвођанског дијалекта, уз мањи број језичких црта које би се могле окарактерисати као рускословенске, што нас наводи на то да га окарактеришемо неку врсту славеносрпског језика, или макар његове имитације. На први поглед, Хаџијин језик је заиста мешовит, па се славенизми јављају на свим нивоима језичке структуре, па чак и у фонетици и морфологији; међутим, ограничен број оваквих црта и систем српских народних морфолошких наставака приближава га ономе што Павле Ивић назива доситејевским типом језика, односно, народном језику допуњеном славенизмима у горњем лексичком слоју. И заиста, најдистинктивније црте Хаџијиног говора везују се управо за горњи лексички слој: погледамо ли глаголске именице грађене суфиксом *-ије*, видећемо да је у питању управо фонд апстрактних именица. С друге стране, на синтаксичком плану Хаџијин израз је изузетно модеран, пошто изостају све одлике барокизације реченице,⁴ што је без сумње моти-

⁴ Љиљана Суботић (2007) наводи да су у питању 1) финална позиција инфинитива и предиката; 2) опкорачење; 3) инверзиција, постпозиција атрибута; 4)

висано Пекићевом жељом да се читаоцу олакша разумевање текста. Стога можемо закључити како Пекић Хацијин идиолект успешно приближава славеносрпском коришћењем неколико изразитих рускословенских црта, трудећи се да притом језичка подлога остане јасно разумљива. Ово понародњавање говора у тексту је мотивисано захтевом Хацијиног оца Симеона Лупуса за разумљивијим изражавањем његовог сина. Међутим, као што ћемо показати, говорни језик Симеона Хације окарактерисан је на унеколико другачији начин.

2.2. Хацијин говорни језик

У другом тому *Златног руна* анализираћемо сцену Хацијиног подношења извештаја оцу, при чему желимо да истакнемо чињеницу да се овај разговор састоји од три лица: Симеона Лупуса, Симеона Хација и Симеона Газде, који служи као интерпретатор Хацијиних изјава: „Дођидер, Симеоне, дете! Твој учевни господин отец неће да збори ни цинцарски, ни грчки, ни немачки. Само српски. (...) Али ја тај његов (...) црквеносрпски ич не амлаишем! Ко год да је китајски [кинески]!” (ЗР2: 175). Док се у писмима Хација трудио да што више понародни свој језик, овде он говори веома архаично, с бројним цртама рускословенског, што доводи до честих конструкција у којима за (често комичним) оригиналом следи превод на српски. Као последица тога јавља се већа сложеност Хацијиног *говорног* изражавања у односу на писани, што морамо доживети као контраинтуитивно: и рускословенски и славеносрпски били су превасходно књижевни језици и као такви су се и користили. У Хацијином језику запажамо следеће фонетске и морфолошке особености:

а) *Рефлекси некадашњих полугласника*. Једна од дистинктивних особина западнојужнословенских језика (српског, хрватског, словеначког) јесте изједначавање некадашњих полугласника предњег и задњег реда у јединствени глас и доследно вокализовање новонасталог гласа у *a*. Доласком рускословенског језика, српском гласовном облику супротстављени су руски рефлекси полугласника *o* (<*ъ) и *e* (<*ь).

- *ъ/ь > *o*/е: *чeсн*и ([173]); *отeц* ([173], 179, 180, 181, 206); *coвјeст* (180); *coстојaнијy* (190); *чeст* (205); *вoстановљeнијy* (206); *отeчecтвy* (206); *отeчecтвeним* (207).

б) *Рефлекс некадашњег назала предњег реда*. Некадашњи назал предњег реда је у српском дао рефлекс *e* (<*ѣ), а у руском и рускословенском ‘*a* (<*ѣ). У овом тексту уочава се један пример рускословенског рефлекса.

антепозиција генитива; 5) антепозиција прилошких и других одредби; 6) синтаксички паралелизам.

- * ϵ > 'а: посвјатити (206).

в) *Примери са самогласничким р*. За српскословенски и српски језик карактеристично је вокално р примарног и секундарног порекла: „Док се српски и српскословенски језик одликовао присуством самогласничког р било примарног (нпр. трг, прст, одн. тръгъ, пръсть) било секундарног порекла (нпр. крв, крст, одн. кръвъ, кръсть), дотле је рускословенски језик показивао одсуство овога гласа (нпр. торгъ, перстъ, кровь, крестъ)” (Младеновић 1989: 36). У тексту налазимо следећу дистрибуцију вокалног р и руске групе ер (група ор, ре и ро нема):

- ер: наперво ([173]); благоусердвовао ([173]); сербског (180); совершенству (180); Сервији (206); совершенно (207, 210).

Експанзивност групе ер у складу је са стањем у језику оног времена: „она се чешће употребљавала у одговарајућим речима ван рускословенског језика код Срба, у славеносрпским и српским народним текстовима” (Младеновић 1989: 37).

г) *Рефлекс прасловенских плозива*. За српски језик карактеристични су рефлекси прасловенских плозива ђ (<*d') и ћ (<*t'), док рускословенски одликују рефлекси жд (<*d') и шч (<*t'). У тексту се јавља велики број лексема с рускословенским рефлексима.

- жд: расу $\underline{ж}$ дујем (180); расу $\underline{ж}$ денију (180); гра $\underline{ж}$ дана (182); нерасу $\underline{ж}$ дне (206).
- шч: вје $\underline{ш}$ чему (180); немо $\underline{ш}$ чан (210).

д) *Грађење глаголских именица*

- Глаголске именице на -ије: поздравленије ([173]); мњеније ([173]); желанија (180); попеченије (180); благостаније (182); расу $\underline{ж}$ денију (180); правоученија (206); прикљученија (206); осниванија (207); размотренију (210).
- Глаголске именице на -ије чија се творбена основа не завршава на /н/: пришестије ([173]).
- Глаголске именице на -је (присутно јотовање): подстачињавања (182); штовањем (190).

ђ) *Партиципи*: одалечени (206).

е) *Грађење придева*. И у овом тексту се јавља грађење придева старим суфиксом -ески, иако, с обзиром на то да је у питању краћи текст, у знатно мањем обиму.

- Придеви на -ески: чловеческом (180).

ж) *Стари компаратив*. У тексту се доследно јављају стари облици компаратива.

- Компаратив: искрењејше ([173]); уважејшчи ([173]);⁵ глубочашјим (190); печалејше (210).

Хацијин свесни одабир свог идиолекта може се видети у тренутку када долази до исклизнућа из уобичајеног говора: „откуд ја знам, човече? нисам финансијални попечитељ” (ЗР2: 181). Овај моменат упућује на то да је Хацијин говор избор.

3. Хација као „вуковац”

Сажимајући живот свог оца након смрти његове супруге, Симеон Газда његов садржај своди на: „*Нови завет*’ Господа нашег Исуса Христа, у транслацији господина Вука Стефановича Караџића. Данонотне перипатетичке медитације. Заветно ћутање, с којим су се обављале. Природа, у којој су се обављале. Повремена добротинства” (ЗР5: 205, курзив Б.П.). Из тог извештаја добијамо неколико значајних информација. Прва од њих јесте Хацијино коришћење Вуковог превода *Новог завета*, што делује као чудан поступак за једног поштоваоца старог књижевног језика. Поред тога, наговештен је феномен његовог „дефинитивног омућвања” (ЗР5: 197), који је довео до свођења комуникације са светом на размену цедуља (*примјечанија*). Садржај неколико таквих примјечанија налазимо у четвртном тому *Златног руна*. Сва сем једног припадају преписци оца и сина (ЗР4: 480-481) која се одиграва путем цитата из Вуковог превода *Новог завета*. Језичке информације о овом периоду Хацијиног живота стога можемо добити само из примјечанија од петог јуна 1862, које гласи:

И сами Турци, *предмневам*, увиђају страоту својега *нечеловеческог поступленија*, па зато из Тврђаве не избивају. Стид им преко бедема не да. А то зело указује да их још не смемо потпуним животињама сматрати. Умујем зато да је најпреча дужност *Отечествене* владе тешко душевно *станије* олакшати им *помирбеном* политиком и хришћанским прелажењем преко што је било, а награда ће, с Београдом, Смедеревом, Шапцем и Кладовом, сама по себи доћи. Не могу, и да хоће, Турци Србима Градове враћати... Само Бог то може учинити. Онај што им је те Градове за њихове велике грехе узео. Зато српске Градове од Бога, а не Турака, ваља измолити (ЗР4: 479, курзив М. М.).

Применимо ли на ово примјечаније критеријуме коришћене за анализу писама, приметимо како, поред систематског грађења глаголских именица суфиксом -ије и грађења придева суфиксом -ески, Хацијин језик има мало рускословенских црта, које су углавном у потпуности реализоване на језичком

⁵ У питању је хибридна форма у којој се уместо руског/рускословенског суфикса -ејши/-ајши јавља творбено неоправдано, али довољно „руско” -шчи.

плану. За неке од њих тешко је одредити да ли је у питању права рускословенска црта или Пекићев сковани архаизам. Иако је, наравно, у питању премали узорак за доношење дефинитивног закључка о Хаџијином језику око 1862. године, оно што можемо приметити јесте да општи тон и неке морфолошке особине наликују на лексику коришћену у Хаџијиним писмима, с оградом да Хаџијин језик делује у великој мери поједностављено, што би се дало објаснити већом формалности писма у односу на цедуље, генералним попуштањем Хаџијиног става према народном језику (за шта би знак био и коришћење Вуковог превода *Новог завјета*) или пак комбинацијом та два фактора.

Највећа сличност сцене Хаџијиног подношења извештаја оцу са сценом беседе „небеској скитији” лежи у постојању фигуре интерпретатора – у овом случају „Алимпџа пл. Алимпџевића, из Карловаца Сремских”, који се представља као поета, беседник, философ и „прво јуридикчко перо Балкана” (ЗР5: 240). Међутим, док је у првој сцени Хаџијин идиолект, представљен као неразумљив, био извор комике, у другој Хаџија говори крајње разумљивим и једноставним језиком; Алимпџе Алимпџевич је тај који се користи пародираним верзијом славеносрпског како би се улагивао Хаџији. Интерпретатор, међутим, уноси додатну забуну, пошто Хаџији намерно погрешно преводи изјаве локалних просјака дате на социолекту које Пекић назива „гегавачки, божјачки, шатровачки” (ЗР5: 240). Оштар контраст између изјава како су представљене Хаџији и њихових превода у коментарима сада више не производи комичну атмосферу, већ уноси дух трагике и гротеске. Коментаришући ту сцену у свом *Трагању за Златним руном*, Пекић даје коментар који нам може помоћи да расветлимо његову списатељску намеру: „Штета међутим што *Гаргантјуу* нисам поново прочитао пре него што сам радио читаву ову сцену са убожницима и гуланферима, јер бих ту нашао сигурно доста шатровачког језика” (Пекић 2020: 221).

Позивањем на Раблеово дело Пекић истиче своје надахнуће језичком инвентивношћу Винаверовог превода, као и усмерење на негативну карневализацију. У оштром контрасту с тим налази се Хаџијин говор, који је представљен као једноставан, разумљив и искрен. За почетак треба указати на Хаџијино обраћање Алимпџу Алимпџевичу. Наводимо неколико примера: 1) „Свакоји говор је божји (...) ако се њиме согрешеније не твори” (ЗР5: 240); 2) „Шта је, дакле, божји угодник рекао” (241); 3) „За болног и немошног старати, господине (...) велико је задужење Господа нашег. Особито важи ово за туђинца који овде никог свога нема. Јака сте срдца, господине, што вам само на част може служити” (245); 4) „У Књизи живота, међутим, претежније је срдце” (245); 5) „Видите, господине, да се грех не исплати” (245); 6) „Бог вас за ту хитњу благословио, господине” (251). Као што видимо, само речи *согрешеније*, *немошног* и *срдца/срдце* имају рускословенске особине. Поред

обраћања Алимпијевичу, пажњу треба посветити и Хацијиној беседи. Како табела испод показује, њен садржај чини цитирање или верна парафраза неколико значајних места из Лукиног и Матејевог Јеванђеља у преводу Вука Стефановића Караџића. Приметићемо како Хацијин језик не само да није архаичнији од Вуковог него је чак и једноставнији, поготово на плану глаголских облика.

Табела 1: Интертекстуалне везе са Вуковим преводом Новог завета

ХАЦИЈИНА РЕПЛИКА	КОРЕСПОНДИРАЈУЋИ ДЕО ВУКОВОГ ПРЕВОДА НОВОГ ЗАВЕТА
„Здраво да сте, Живоначалници, угодници божји! Здраво, лепото царства небескога! Дечице невина Страшнога суда! Здраво који ћете се утешити, насити, земљу наследити и помиловани бити! Који ћете Господа нашег о десно Оцу видети!” (ЗР5: 238–239)	„Благо сиромашнима духом, јер је њихово царство небеско; Благо онима који плачу, јер ће се утјешити; Благо кротким, јер ће наслиједити земљу; Благо гладним и жедним правде, јер ће се наситити; Благо милостивим, јер ће бити помиловани; Благо онима који су чистог срца, јер ће Бога видјети;. Благо онима који мир граде, јер ће се синови Божји назвати; Благо прогнанима правде ради, јер је њихово царство небеско” (Мт. 5, 3–10).
„Иштите и даће вам се! Тражите и наћи ћете! Куцајте и отвориће вам се!” (ЗР5: 239)	„Иштите, и даће вам се; тражите, и наћи ћете; куцајте, и отвориће вам се” (Мт. 7, 7).
„Зријем да се дивите што на ову гозбу нисам позвао највиђеније грађане земље Србије, него вас – грађане небеске. А ја вам велим да је речено: Кад обед дајеш, не зови пријатеља својих, ни браће своје, ни рођака својих, ни суседа богатих, који ти чест повратити могу, него гозбу кад чиниш, зови сиромаше, јер ти они ништа не могу вратити, па ће ти награда о васкрсењу мртвих бити дата” (ЗР5: 243)	„Кад дајеш објед или вечеру, не зови пријатеља својих, ни браће своје, ни рођака својих, ни суседа богатијих, да не би они тебе кад позвали и вратили ти; Него кад чиниш гозбу зови сиромаше, кљасте, хrome, слијепе; И благо ће ти бити што ти они не могу вратити; него ће ти се вратити о васкрсенију праведнијих” (Лк. 14, 12–14).

<p>„Јер доћи ће дан (...) кад ће бити речено: огладних и не дадoste ми да једem; ожедних и не напојисте ме; гост бијах и не примисте ме; го бијах и не оденусте ме; болестан и у тамници бијах, не обиђостe ме! Идите од мене у огањ вечни!” (ЗР5: 244)</p>	<p>„Тада ће рећи и онима што му стоје с лијеве стране: Идите од мене проклети у огањ вјечни приправљен ђаволу и анђелима његовијем. Јер огладњех, и не дадoste ми да једem; ожедњех, и не напојисте ме; Гост бијах, и не примисте ме; го бијах, и не одјенусте ме; болестан и у тамници бијах, и не обиђостe ме” (Мт. 25, 41–43).</p>
<p>„Јер и лисице (...) јаму имају, и птице небеске гнезда своја, само ви немате нигде главе своје заклонити. Уђите зато у дом мој, који је одселе и ваш!” (ЗР5: 254)</p>	<p>Рече њему Исус: Лисице имају јаме и птице небеске гнијезда; а син човјечиј нема гдје главе заклонити (Мт. 8, 20) „И рече му Исус: Лисице имају јаме и птице небеске гнијезда: а Син човјечиј нема гдје заклонити главе” (Лк. 9, 58).</p>

Питање које се поставља јесте следеће: Како је Хација, као познати противник Вукове реформе и поштовалац старог књижевног језика, пристао на то да се користи Вуковим преводом? У роману је то објашњено Хацијином хришћанском радикализацијом:

Негде на две године пре Предаје градова ишчезле су из Хацијиног живота и супруга Милица, однета епидемијом колере, и све књиге, осим Светог писма, одуване новим таласом строгости према себи. А кад је престао посећивати цркву и узимати учешће у церемонији сечења славског колача о Св. Архангелу Михајлу (...) свима је било јасно да су његова размишљања, о којима, међутим, нису издавана никаква Примјечанија, узела опасан ток (ЗР5: 199).

Из ваннаративне перспективе можемо понудити другачија објашњења. Прва идеја коју бисмо размотрили јесте то да је до заокрета дошло због тога што је Пекић морао Хацију приближити читаоцу како би успешније оцртао трагику његовог живота, што би било теже постићи комички интонираним идиолектом којим се Хација користио раније. Импликација те идеје јесте да се Пекићева употреба различитих идиолеката може сматрати функцијом двају различитих фактора: 1) изазивања ефекта одстрањења читаоца, често из разлога који су везани за комику или гротеску; 2) потребе за разумљивошћу говора одређеног лика, при чему се тај проблем понекад решава увођењем лика интерпретатора, а понекад поједностављивањем нечијег говора. Оно што се, с разлогом, никада не дешава, јесте судар два тешко разумљива идио-

лекта. Друга идеја, која не мора искључивати прву, јесте та да Хацијин развојни пут у домену језика треба да одсликава дух времена и еволуцију језичког израза конзервативних интелектуалаца из Кнежевине Србије. Као очигледан противаргумент намеће се то што Симеон Лупус и Симеон Газда – Хацијини отац и син – говоре свакодневним језиком београдске чаршије. Међутим, то не мора бити случај, пошто је јасно назначено како је Хација једини у породици који је школован, и, што је још важније, једини који се изјашњава као Србин. (Други чланови породице истичу своје цинцарско, грчко, односно *ромејско* порекло и одбијају српски идентитет).

4. Закључак

У овом раду анализирали смо развој језика Симеона Хације, једног од ликова из романа *Златно руно* Борислава Пекића. У раду смо користили два методолошка принципа, тако да смо у првом делу рада анализирали рускословенске језичке црте на примеру једног Хацијиног писма, као и његових реплика током разговора с оцем, док смо у другом делу дали једно разматрање разлога због којих је могло доћи до Хацијиног окретања вуковском језику. Две целине рада кореспондирају с два периода у Хацијином животу: с оним до смрти супруге и повлачења из јавног живота, обележеним окренутошћу славеносрпском језику и традиционалним стубовима идентитета конзервативног интелектуалца деветнаестог века, као и с оним који је уследио након њега, обележеним радикалним хришћанством окренутим само Светом писму као извору истине и одбацивању ширег културног наслеђа православног хришћанства, укључујући и језик.

Језичком анализом Хацијиног писма и говора у првом делу рада показали смо да Пекић приликом обликовања идиолекта свог лика претежно користи рускословенске фонетске и морфолошке црте, док синтакса остаје непромењена у односу на стандардни језик. Изненађујућа је већа сложеност Хацијиног говорног у односу на писани језик, коју смо објаснили потребом за изазивањем комичног ефекта. У другом делу рада показали смо да је Хацијин говор „небеској скитији” дословно преношење или парафраза неколико места у *Новом завету*, датих у Вуковом преводу, што смо и показали књижевном анализом. Да Хација не користи Вуков превод тек из прагматичних разлога, по-

казало се и преко текста једног од његових примјечанија, у коме су скоро у потпуности одсутне рускословенске црте. Ово смо објаснили како из књижевне тако и из ванкњижевне перспективе, понудивши објашњење да Пекић мења идиолект одређених ликова како би изазвао другачију реакцију читалаца; стога и преображај Хадије из комичног у трагични лик повлачи са собом и промену у говорном изразу.

ИЗВОРИ

- Нови завјет Господа нашег Исуса Христа*, прев. Вук Стефановић Караџић. Доступно на: https://www.rastko.rs/bogoslovlje/novi_zavjet/index_c.html [25. 4. 2024]
 ЗР2: Пекић, Б. (1978а). *Златно руно: фантазмагорија II*. Београд: Просвета.
 ЗР4: Пекић, Б. (1980). *Златно руно: фантазмагорија IV*. Београд: Просвета.
 ЗР5: Пекић, Б. (1981). *Златно руно: фантазмагорија V*. Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар (1998). *О великим ствараоцима: Вук Караџић, Ђура Даничић, Петар II Петровић Његош, Бранко Радичевић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
 Добрашиновић, Голуб (1994). Примјетве Никанора Грујића на Вуков превод Новог завјета. *Зборник историјских музеја Србије* 28: 63–82.
 Ивић, Павле (1991). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни састанак слависта у Вукове дане 19/2*: 5–14.
 Младеновић, Александар (1989). *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине.
 Пекић, Борислав (2020). *Трагање за Златним руном: коментари VI и VII књиге Златног руна*. Београд: Службени гласник.
 Пијановић, Петар (1990). *Поетика романа Борислава Пекића*. Београд: Просвета: Досије; Горњи Милановац: Дечје новине; Титоград : Октоих.
 Суботић, Љиљана (1984). *Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку*. Нови Сад: Филозофски факултет – Институт за јужнословенске језике.
 Суботић, Љиљана (2007). Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман Дејан и Дамјанка). *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*. *Лингвистичке свеске* 6: 240–252.

Miloš Mihailović

LANGUAGE AS A MEANS OF CHARACTERIZING: SIMEON HADŽIJA FROM *GOLDEN FLEECE* BY BORISLAV PEKIĆ

Summary

In this paper, we analyze language as a means of characterizing Simeon Hadžija, one of the characters in the seven-volume novel *Golden Fleece* by Borislav Pekić. The goal of this research is to determine how Pekić constructed Hadžija's idiolect in relation to the historical development of the Serbian language and modern Serbian. To achieve this, corresponding tasks were formulated. Methodologically, we employ an approach that combines lexical and literary analysis to gain a comprehensive understanding of Pekić's methods in presenting idiolects. Stylistically colored lexemes were identified, categorized, and sorted into appropriate groups. Language patterns used by Pekić when archaizing the language were established. Special emphasis is placed on the role of the interpreter and the scene's focal point.

KEYWORDS: Borislav Pekić, *Golden Fleece*, Linguistic Stylistics, Slavonic-Serbian.

Мср Милош Михаиловић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
m.m.zeon@gmail.com